

J@RGONIA

- ELEKTRONINEN JULKAISU

ISSN 1459-305X

Julkaisija: Helan tutkijat ry.

© Marja Vuorinen

34/2019 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201912165297>

Kuusankoski 1904–1918. Suomen sisällissota paikallisena ilmiönä

Arvio teoksesta Aalto, Seppo. *Kapina tehtailla. Kuusankoski 1918*. Helsinki: Siltala. 2019. 359 s. ISBN 978-952-234-510-3.

Marja Vuorinen

Kymenlaakson modernit teollisuuspaikkakunnat ja tehdasyhteisöt kasvoivat 1800-luvun lopun puunjalostusteollisuusboomin imussa. Niistä näytti muodostuvan jaettu onnena, jossa patruunavetoinen yhdyskuntasuunnittelu ja työväen omaehtoinen järjestäytyminen tukivat toisiaan. Ympäröivä maaseutu tarjosi tuoretta työvoimaa ja ruokki alkutuotannosta jalostuksen palvelukseen siirtyneet. Maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen myötä yhteisön rakentajat ajautuivat kuitenkin törmäyskurssille, verisin seurauksin.

Helsingin yliopiston historian oppiaineessa vuosikymmeniä eri tehtävissä vaikuttanut FT, dosentti Seppo Aalto tunnetaan 1500–1700-lukujen eteläsuomalaisten maaseutu- ja kaupunkiyhdyskuntien kehityksen ja arjen ilmiöiden, muun muassa sukupuolimoraalin historioitsijana. Hänen laajaan tuotantoonsa sisältyy myös 1900-luvun urheiluhistoriaa. Itsekin taustaltaan kuusankoskelainen Aalto on nyt tarttunut 1900-luvun alun suureen murrokseen ja kipukohtaan, sisällissotaan, nimenomaan itäsuomalaisessa kontekstissa.

Sisällissodan muistovuonna 2018 sekä Tieto-Finlandialla että Vuoden historiateoksena palkittu *Kapina tehtailla* kuvaa yksityiskohtaisesti Kymintehtaiden työväestön kohtaloita 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tehtaiden varjossa tapahtunut radikalisoitumisprosessi käynnistyy paikallisesta Schmitzin lakosta vuonna 1904, edeten Suurlakon ja Venäjän vallankumousvuoden kautta kapinakevääseen ja sen jälkiseurauksiin. Kirja sisältää erittäin tarkkapiirtoista sisällissodan motiivien ja tapahtumien havainnointia useista eri näköpisteistä: ruohonjuuritasolle jalkautuneena paikallisissa teollisuus-, työväen- ja punakaartiyhteisöissä, Kuusankosken-Kouvolan-Kotkan maastossa sekä lintuperspektiivistä Itä-Suomen kartalla.

Kirjan poikkeuksellinen laaja nimeltä mainittujen henkilöitten galleria esittelee valtavan määrän kiinnostavia yksilöitä ja kohtaloita. Samalla se kuitenkin tekee lukukokemuksesta raskaan. Kuten henkilöhakemistosta ilmenee, pääosa mukana olevista henkilöistä mainitaan lopulta vain kerran. Toisaalta indeksiin perusteella on

helppo löytää myös se vajaan kahdenkymmenen avainhenkilön joukko, joiden nimet ja toiminta nousevat esiin koko kuvauksen pituudella. Kummankin puolen keskeisistä toimijoista olisi voinut laatia luettavuutta parantamaan erillisen henkilögallerian, jossa taustat, roolit eri vaiheissa ja lopulliset kohtalot olisi voitu esittää kootusti.

Teoksen tapahtumakuvaus on yksityiskohtaista ja aistivoimaista. Alkuasetelman rauhantilasta alati syvenevään konfliktiin johtavan prosessin kaoottisuus korostuu – tekijöitä ja vaiheita ei aina ole helppo hahmottaa omalla painollaan etenevien käänteiden alta. Pääasiallisesti amatöörien voimin käydyn sodan kulku hetkestä hetkeen oli nopeaa reagointia puutteellisen tiedon varassa. Miellyttävän tauon hallitsemattomasti eteenpäin vyöryvien tapahtumien kuvaukseen tuo pysäytyskuvamainen luku *Punaiset tehtaot*, jossa kirjoittaja paneutuu kiinnostavalla tavalla sodan keskelle puhjenneen tyvenen, siviilimaailmaa muistuttavan tilan, oloihin ja henkilösuhteisiin.

Työväen vai sisällissodan historiaa?

Esipuheen mukaan kirjan tavoitteena on 1) ymmärtää, miksi vallankumoukseen ryhdyttiin ja miten punakaartit sotivat sekä 2) tarkastella eri osapuolten harjoittaman terrorin keskenään erilaista luonnetta. Yhden seutukunnan tapahtumien avulla tavoitetaan näin myös sisällissodan yleisempää merkitystä (s. 8). Kirjasta käykin erittäin havainnollisesti ilmi, miten tehdaspaikkakuntien työväki ja johtoporras asteittain kadottivat näkyvistään yhteisen edun ja mitä sitten tapahtui. Selitykseksi kapinalle ei kuitenkaan lopulta löydy muita tekijöitä kuin ulkoa tuodun esimerkin mukaan rakennettu luokkatietoinen katkeruus ja väkivaltaisen aikakauden paine. Konfliktin alkuvaiheiden tärkeänä ominaispiirteenä nousee esiin taantuva kehitys (s. 27–56, 99–103), joka tuo mieleen Ranskan 1789 vallankumoukseen usein liitetyn selitysmallin: kapina ei ala silloin, kun asiat ovat huonosti, vaan silloin, kun pitkään jatkunut hyvä kehitys äkkiä katkeaa.

Aalto kuvaa oivallisesti sisällissodan konkreettista kulkua, samoin kuin ulkoista, tilannekohtaista syiden ja seurausten tasoakin. Taustoja kuitenkin eritellään laajemmin nimenomaan punaisten kannalta, mihin kirjan pääotsikkokin viittaa. Myös motiivien tasossa merkittäväksi nouseva tunne-elämän koko kirjo on näkyvässä lähinnä heidän osaltaan. ”Herrojen” reaktioiden kuvauksissa keskiössä on ulkoa nähty – ellei suorastaan ideologisista syistä kuviteltu – närkästys siitä, että heidän ”paremmuutensa”, ”säätö-ylpeytensä” ja omistusoikeutensa on kiistetty ja heidän valta-asemaansa horjutettu (esim. s. 123, 202, 216–217, 305, 331, 331). Toisin kuin punaisten naisten kohdalla (s. 113, 174–175, 222, 312–314, 318–320, 334–335), myöskään valkoisen puolen naisten ja perheiden pelkoa ja surua ei käsitellä ensisijaisesti aitoina tunteina, vaan niiden nähdään heijastavan yhteiskunnan kahtiajakoa (s. 127, 159, 189, 217, 229, 285).

Kysymys siitä, kenen historiaa lopulta kirjoitetaan, palautuu lähdeaineistojen valintaan ja käyttöön. Esipuheessa Aalto kiittää lämpimästi FM Hannu Häkkistä, jonka kokoamaan aineistoon ja opinnäytteisiin kirja osin perustuu; lähdeluettelossa Kansanarkiston, Kansallisarkiston, Työväenarkiston ja SKS:n aineistoja mainitaan hieman epäselvästi sekä itsenäisinä lähteinä että Häkkisen aineiston osana.

Jälkimmäisen osalta jää auki, mihin tarkoitukseen ja millä periaatteilla se on muodostettu, millä puolestaan on merkitystä sen kattavuuden ja siten luotettavuuden kannalta.

Sekä leipätekstin että lähdeviitteiden perusteella näyttää, että pääpaino on ollut punaisten tuottamissa lehdistö-, pöytäkirja- ja muistitietoaineistoissa – joista viimemainittujen olennaista erityispiirrettä, tapahtumien ja taltiointiajan välistä ajallista etäisyyttä, ei ole mitenkään eksplikoitu. Pitkin kirjaa toistuva dramaattinen ennakointi, jossa henkilön lopullinen, usein traaginen kohtalo kerrotaan jo jonkin sodan alkuvaiheen tapahtuman yhteydessä, nousee todennäköisesti muistitiedon kerrontalogiikasta.

Mitään erityisen uusia näkökulmia Aallon teos ei vuoden 1918 sotaa käsittelevään laajaan kirjallisuuteen tuo. Sotahistorian ja kansalaissotatematiikan vannoutuneet ystävät löytävät siitä kuitenkin monia uusia, kiinnostavia yksityiskohtia. Kirjaa voi varauksetta suositella myös kaikille, joilla on Kymenlaakson tehdaspaikkakuntien paikallishistorian tuntemusta ja/tai innostusta paneutua sisällissodan laajaan henkilöhistoriaan.

Ideologiasta ja vallasta

Sisällissodan konfliktin molemmilla puolilla tuotetut lähteet ovat syntyneet ideologisessa paineessa, jossa yksilöiden puhetapa on hioutunut ”omille” tyypillistä ilmaisua viljelevässä yhtenäisessä aateympäristössä. Sodan aikalaislähteiden kautta voi siten saada esiin paitsi olosuhteita, toimintaa ja tapahtumien kulkua koskevia seikkoja, myös – jopa ensisijaisesti – osapuolten aatemaailman ja poliittisen retoriikan olemusta. Näistä mahdollisuuksista Aalto on käyttänyt huolella vain ensin mainitun. Kun aineistoilta ei tietoisesti kysytä, mihin sanavalinnoilla mahdollisesti on pyritty, lähteiden ideologisesti väritynyt kieli hiipii helposti osaksi kirjoittajan omaa ilmaisua. Aikakauden äänenä se onkin toki kiinnostava. Eri asia sitten on, edistääkö valinta minkään objektiivisen totuuden tavoittamista, ja tekeekö se lopulta oikeutta kummallekaan osapuolelle.

Vuoden 1918 sodassa taloudelliset ja sosiaaliset tekijät määrittivät sekä ideologianmuodostuksen, konfliktin luonteen, että lopulta sodan rintamalinjat. Ne kaikki tangeeraavat teoksessa toistuvaan *vallan* käsitteeseen. Erilaisia vallan tyypejä ja lähteitä – omaisuus, teknologia, tieto, organisaatio, hierarkia, suhteet, arvovalta, mediajulkisuus, johtamis- ja suostuttelutaito, karisma, tulivoima – sekä niiden käyttöä ja menettämistä kuvataan tapahtumien ja henkilösuhteiden tasossa erittäin havainnollisesti. Valtaa ilmiönä ei kuitenkaan reflektoida, vaan siitä puhutaan aikalaisretoriikan suulla hetkestä hetkeen omistajaa vaihtavana hyödykkeenä – ”ylin valta” (esim. s. 90–103, 199, 202) on milloin kenelläkin, mutta sen luonnetta ja toimintaa kussakin tilanteessa ei eritellä. Tehtaiden perustajien teknologисelle tietämykselle tai kyvyille hankkia rakentamiseen tarvittavia alkupääomia – saati hyvälle tahdolle, joka pitkään näkyi työväen elinolojen määrätietoisenä parantamisena – ei anneta kovin suurta painoarvoa. Ainoa olennainen panos tehtaiden toiminnassa oli työläisten, joten heille kuului kaikki valtakkin.

Valkoisten valta-asema perustui paitsi taloudellisiin resursseihin ja teknologian hallintaan, myös hierarkiaan, joka mureni tapahtumien edetessä. Verkostoja, organisointikykyä, henkilökohtaista arvovaltaa ja suostuttelutaitoja tarvitsivat kummankin osapuolen kellokkaat. Punaisten järjestöissä ja taisteluosastoissa muodostettua hierarkiaa toisinaan noudatettiin, toisinaan ei. Hyvät suhteet venäläisiin vallankumouksellisiin ja rautatieläisiin mahdollistivat asetoimitukset. Venäjän keisarillisessa armeijassa kannuksensa hankkineella Aleksei Osipovilla, joka toimi punaisten Savon rintaman ylipäällikkönä, puolestaan näyttää olleen sekä karismaa että käytännön taistelutaitoja.

Punaisesta ja valkoisesta kuplasta yhteiseen narratiiviin?

Aallon teoksessa punaisten ja valkoisten toiminnan historiallista tarkastelua erottaa toisistaan yksi olennainen seikka. Valkoiset voittivat, joten tiedämme, miten he voittajina toimivat, kun taas punaisista tiedämme ainoastaan, miten he toimivat ollessaan niskan päällä sodan vielä kestäessä. Osviittaa kontrafaktuaaliseen pohdiskeluun on mahdollista etsiä naapurimaan eli Neuvostoliiton historiasta, jossa punaiset voittivat.

Kirjan loppuluvuissa, sodan käänteen jälkeen, voitokkaitten valkoisten toimet näyttävät olleen itse asiassa aika samanlaisia kuin aiemmin vallan päällä olleiden punaisten – erona lähinnä vain se, että rangaistustoimet sodan päätyttyä toteutettiin eri mittakaavassa kuin sen kestäessä. Sodan osapuolia ei kuitenkaan aseteta samalle viivalle, vaan valkoisten tekoja esitellään nurjemmin sananvalinnoin. Toisaalta erontekoon on ollut aihettakin, kuten vaikkapa naispuolisten punakaartilaiden raa’at teloitukset (s. 174–175, 284, 310–320) osoittavat. Herkkä ymmärrys punaisten erehtyvyydestä saattelee punakapinan kuvausta kuitenkin myös silloin, kun nämä syyllistyvät raakuuksiin, kun taas ”valkoisten herrojen” toimet esitetään yksioikoisen karussa valossa.

Totta on, että punaiset olivat rakenteellisessa mielessä altavastajia. Vauraammat ja koulutetummat valkoiset taas olivat hyvinvoivan keskiluokan ja eliitin edustajia. Sen ei kuitenkaan pitäisi olla enää kenellekään mikään uutinen. Vaikka sadan vuoden takaisten, sukupolvelta toiselle kerrottujen väkivallanteekojen aiheuttama katkeruus elääkin vielä monen muistissa, kuuman katkeruuden liekkiä on yhä vaikeampi pitää yllä. Näin varsinkin nuoremmissa sukupolvissa, kun yhä useamman sukutaustaan kuuluu kummankin puolen edustajia.

Vuoden 1918 sodasta – vallankumouksesta, kapinasta, luokkasodasta, vapaussodasta – on kulunut jo yli sata vuotta. Maailmansotien välisen ajan jakautuneessa todellisuudessa virallinen ”valkoinen Suomi” piti yllä voittajien itseymmärrystä, kun taas hävinneen osapuolen kertomukset elivät perheiden muistissa ja työväenyhteisöjen perinteenä. Ulkoisen vihollisen uhatessa syntynyttä ensimmäistä sopua on tapana nimittää talvisodan ihmeeksi.

Sotien jälkeisessä toisessa tasavallassa ”virallinen” asenne alkoi tasapuolistua 1960-luvun taitteessa ilmestyneen Väinö Linnan *Pohjantähti-trilogian* myötä. Jaakko Paavolaisen punaista ja valkoista terroria rinnakkain tarkastellut *Poliittiset*

väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I–II -teoskokonaisuus (1966–67) aloitti akateemisen uudelleenarvioinnin. Sen lopputulemana on nykyinen vallitseva konsensus, jossa sodanaikaisia tekoja enemmän painaa voittaneen osapuolen sodanjälkeinen terrori. Uudemmasta sisällissotakirjallisuudesta Aalto mainitsee keskeisinä taustateoksina Heikki Ylikankaan *Tie Tampereelle* (1993), Marko Tikan *Kenttäoikeudet* (2004) ja Risto Alapuron *Valtio ja vallankumous Suomessa* (2017). Erityisesti kirjan rakenteen suhteen myös viimemainitun aiempi teos *Suomen synty paikallisena ilmiönä* (1994) on voinut toimia esikuvana. Muista tuoreehkoista avauksista mainittakoon Juha Siltalan *Sisällissodan psykohistoria* (2009).

Ajan kuluessa ja tiedon lisääntyessä sodan molempien osapuolten yritykset ja erehdykset ovat alkaneet kutoutua osaksi yhteistä tarinaa. Vuoden 1918 sotaa on jo mahdollista tarkastella ”historiallisena” menneisyyden ilmiönä, jonka poliittinen kantavuus nykypäivään on aidosti päättynyt eikä kenenkään enää tarvitse valita puoltaan. Uusimmassa kansallisessa kertomuksessa ”oli kerran sisällissota”, joka jakoi kansan kahtia. Kyseessä oli sota, jossa työ- ja koulutoverit, ystävät ja sukulaiset joutuivat eri leireihin ja jossa niin syyllisiä kuin viattomiakin tapettiin raa’asti molemmin puolin. Tästä kuitenkin noustiin ja rakennettiin yhteiskunta, josta ajan kuluessa tuli sangen rauhallinen, demokraattinen, tasa-arvoinen ja hyvinvoiva.

Suomalaisen työväenhistorian suurimman poetan, Linnan henkilöahmoa siteeraten, ”Sota o paljast pahantekko molemmi puali.” Hietasen hengessä olisi hyvä tehdä oikeutta molemmille osapuolille.

Marja Vuorinen, VTT, Helsingin yliopisto.

Kirjallisuus

Alapuro, Risto. 2017. *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Alapuro, Risto. 1994. *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933*. Porvoo: WSOY.

Paavolainen, Jaakko. 1966. *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. : I : Punainen terrori*. Helsinki: Tammi.

Paavolainen, Jaakko. 1967. *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. : II : Valkoinen terrori*. Helsinki: Tammi.

Siltala, Juha. 2009. *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: Otava.

Tikka, Marko. 2004. *Kenttäoikeudet: välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca Historica 90, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ylikangas, Heikki. 1993. *Tie Tampereelle: dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918*. Porvoo; Helsinki ; Juva : Werner Söderström Osakeyhtiö.